

1. СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

УДК 339.92

Шлапак А.В.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри міжнародного обліку і аудиту,
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана

КОНКУРЕНТНЕ ЛІДЕРСТВО КРАЇН В ЕПОХУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: УЗАГАЛЬНЕННЯ ТЕОРІЙ ТА ІДЕОЛОГІЙ

На початку третього тисячоліття система міжнародних відносин зазнає докорінних трансформацій, пов'язаних із кардинальною зміною чинників конкурентоспроможності економічних суб'єктів, децентралізацією процесу ухвалення глобальних управлінських рішень та «розмиванням» ustalених контурів країнової ієрархії у світогосподарській структурі. У статті охарактеризовано внесок теорії та ідеології конкурентного лідерства, а саме теорії полюсів зростання, у розроблення методологічного конкурентного лідерства країн. У загальному теоретичному дискурсі проблематики конкурентного лідерства країн важливу методологічну роль відіграла теорія ендегенного розвитку. На новій теоретичній рівень концептуальну проблему конкурентного лідерства країн було піднесено у теорії зовнішньої залежності, та найбільш вдалим теоретичним узагальненням конкурентного лідерства країн в епоху глобалізації є теорія світових систем, яка перенесла дослідження на глобальний рівень.

Ключові слова: глобалізація, конкурентоспроможність, конкурентне лідерство, теорії конкурентного лідерства.

Вступ. Дослідження еволюції категорії «конкурентне лідерство» дає підстави стверджувати, що вона зародилася у надрах філософських, політичних, історичних, психологічних, соціологічних та юридичних наук і є продуктом історичного розвитку світового господарства. Конкурентне лідерство країн традиційно було об'єктом досліджень різних шкіл і напрямів економічної думки, що визначали його сутнісну природу виходячи з домінуючих на кожному етапі світогосподарського поступу його рушійних сил і стратегічних напрямів трансформації міжнародної економічної системи. Тому є необхідність охарактеризувати та узагальнити теорії конкурентного лідерства країн в епоху глобалізації.

Аналіз останніх наукових досліджень. Теорію полюсів зростання розробили Ф. Перру, Г. Мюрдаль, Ж. Будвіль, А. Хіршман, Ф. Айдало, Е. Еміль, Е. Фесер та ін., вона пов'язує конкурентне лідерство країн із прогресивними трансформаційними змінами. У теорії зовнішньої залежності вченими-теоретиками С. Аміном, Т. Біерстекером, Ф. Борнширом, Т. Дос-Сантосом, П. Евансом, Ф. Кардозо, Т. Мораном, Е. Фалетто було розглянуто базис, що становить системний аналіз структурних трансформацій національних економік. У працях М. Франкеля, П. Ромера, Р. Лукаса та ін. уза-

гальнено проблематику конкурентного лідерства країн через теорію ендегенного розвитку. Фундаторами теорії світових систем є Ф. Бродель, І. Валлерстайн, Р. Арон, Д. Зінгер, Й. Хендерсон, Л. Склейер, Г. Модельські, Т. Колафі, Дж. Ілліфе, які піднесли дану проблематику на вищій щабель концептуального осмислення.

Мета статті полягає в узагальненні та характеристиці теорії конкурентного лідерства країн в епоху глобалізації.

Викладення основного матеріалу. Ключового значення набувають методологічні питання дослідження конкурентного лідерства країн, яке в умовах глобалізації набуває якісно нового змісту і формату та «розчиняється» у багатьох теоретико-методологічних і прикладних вимірах. Дослідження еволюції категорії «конкурентне лідерство» дає підстави стверджувати, що вона зародилася у надрах філософських, політичних, історичних, психологічних, соціологічних та юридичних наук і є продуктом історичного розвитку світового господарства. Як результат, сутнісний зміст цього поняття зазнавав постійних трансформацій як за речовим змістом, так і суспільними формами прояву під впливом незворотних, спрямованих і закономірних змін у структурній динаміці міжнародної економічної системи.

Характеризуючи внесок *теорії полюсів зростання* у розроблення методології конкурентного лідерства країн, слід насамперед відзначити, що вона зародилася у 1950-х роках, досліджує дану проблему на галузевому рівні і конструктивно поєднує у собі концептуальні засади теорії економічного розвитку та теорії просторового поширення зростання і розвитку. Її розробники (Ф. Перру, Г. Мюрдаль, Ж. Будвіль, А. Хіршман, Ф. Айдало, Е. Еміль, Е. Фесер та ін.) пов'язують конкурентне лідерство країн із прогресивними трансформаційними змінами в галузево-секторальній структурі їх національних економік на основі впровадження прогресивних науково-технічних і технологічно-інноваційних зрушень. Саме вони лежать в основі формування в економіках країн своєрідних «полюсів зростання» з тих центрів і ареалів національного економічного простору, де сконцентровано найбільш проривні технологічно місткі галузі та сектори, здатні забезпечувати не тільки найбільш результативну комбінацію національних ресурсів економічного розвитку, а й нарощування масштабів економічної експансії держав на світові ринки, прогресивну модифікацію економічної системи суспільства та розбудову ефективного інституційного середовища економічної діяльності.

Інакше кажучи, змістовну сутність теорії полюсів зростання концентровано відбиває теза про те, що економічне зростання виникає у певних точках і локалах, а поширюючись із неоднаковою швидкістю і різними каналами, викликає різні економічні результати. Згідно з даною теорією, вплив галузевої конкурентоспроможності національних економік на конкурентне лідерство держав виявляється у такому: компанії та бізнес-структури, що репрезентують нові галузі економіки, здобувають недосяжні для економічних агентів «відсталіх» галузей економіки конкурентні переваги. Вони пов'язані з можливостями встановлення монополно високих цін на свої товари і послуги, дискримінацією підприємств старих галузей у частині скорочення власного попиту на їхню продукцію, директивному визначенні кількісних параметрів їхнього виробництва.

Не випадково головним інституційним ядром цієї теорії є великі промислові корпорації, олігополії та міжнародні фінансово-промислові групи, сконцентровані у стратегічно важливих галузях і секторах економіки та здатні на цій основі забезпечувати ефективний (із погляду власних економічних інтересів) перерозподіл доходів у межах світогосподарської системи. Як результат, відсталі в економічному плані компанії й організації можуть лише підпорядковувати свої виробничі й управлінські рішення прямому чи опосередкованому примусу домінуючих у кожній галузі підприємницьких структур, що деформує конкурентні відносини та докорінно змінює параметри рівноваги в економічному просторі [1, с. 122].

Таким чином, можемо констатувати, що теорія полюсів зростання розглядає конкурентне лідерство країн через призму асиметричних відносин між світовим центром (яким є регіональна або національна

метрополія) та периферійною зоною, що породжують дві діаметрально спрямовані тенденції: тенденцію до дифузії економічного зростання та контртенденцію його сповільнення й гальмування [2, с. 29]. Інакше кажучи, конкурентне лідерство країн розглядається у парадигмі однополюсної моделі світового порядку, що певною мірою обмежує аналітичний і прогностичний потенціал теорії полюсів зростання щодо пояснення його природи, рушійних сил формування та векторної спрямованості трансформаційних змін у глобальних умовах.

На новий теоретичний рівень концептуальну проблему конкурентного лідерства країн було піднесено в 1960-х роках у *теорії зовнішньої залежності*. Об'єктивною передумовою її генезису стало дедалі більше усвідомлення вченими-теоретиками (С. Аміном, Т. Бірстекером, Ф. Борнширом, Т. Дос-Сантосом, П. Евансом, Ф. Кардозо, Т. Мораном, Е. Фалетто та ін. [3, с. 651; 4, с. 147; 5, с. 83]) неможливості забезпечення конкурентного розвитку відсталіх країн Півдня на основі реалізації ними імпортозаміщувальних стратегій індустріального розвитку. Концептуальний базис цієї теорії становить системний аналіз структурних трансформацій національних економік периферійних країн під впливом інтернаціоналізаційних процесів. Йдеться, насамперед, про обґрунтування експлуататорського характеру взаємовідносин між розвинутими державами і бідними країнами, коли останні зазнають не тільки потужної експансії та конкурентного тиску з боку держав-лідерів, а й значної трансформації параметрів свого економічного суверенітету. Головні причини встановлення залежного становища колоній від метрополій та розвинутих країн криються у нарощуванні останніми своєї політичної, економічної, фінансової і науково-технічної потужності, яка дає їм змогу способом домінування у міжнародних валютно-фінансових організацій впливати на вартість й умови міжнародного кредитування, а їх транснаціональним корпораціям – сповна експлуатувати природні, людські, виробничі, фінансові та земельні ресурси менш розвинутих країн.

На думку представників даної теорії, саме зовнішня залежність відсталіх країн від держав-лідерів лежить в основі нееквівалентного міжнародного обміну товарами і послугами, присвоєння останніми світової економічної та технологічної ренти, отримання найбільшими західними ТНК ефекту масштабу, а також загострення міждержавних суперечностей за право володіння й розпорядження економічними ресурсами цивілізаційного розвитку. Виходячи із цього, у системі чинників, що детермінують конкурентне лідерство країн, теоретики зовнішньої залежності поряд із масштабами і структурою нагромадженої ними ресурсної бази виокремлюють також їх панування в організаціях міжнародного економічного менеджменту та лідерські позиції у процесах ухвалення світових управлінських рішень.

Водночас головні причини економічної відсталості країн «третього світу» впливають насамперед

із формування у їхніх соціальній структурі відносно нечисленних, але економічно і політично впливових соціальних груп суспільства: приватних підприємців, землевласників, вищих державних чиновників, профспілкових лідерів і представників компрадорської буржуазії. Останні зазвичай мають економічні інтереси, що не співпадають із національними інтересами держав, а отже, їхня діяльність «консервує» політичну, економічну, науково-технічну й інноваційну відсталість бідних країн [2, с. 30], посилюючи їх залежний статус у міжнародній економічній системі.

Позитивна роль теорії зовнішньої залежності у з'ясуванні природи, умов і чинників забезпечення конкурентного лідерства країн убачається нами насамперед у включенні до об'єкта наукового дослідження системних процесів транснаціоналізації і фінансової інтеграції та розкритті механізмів їхнього впливу на конкурентну диспозицію країн на економічній карті світу. Однак дещо звужений методологічний підхід теоретиків до концепції розвитку, еkleктичне поєднання ними методологічних засад позитивної і нормативної економічних теорій, а також ігнорування впливу на конкурентне лідерство країн інституційно-регуляторних чинників значною мірою збіднюють аналітичний арсенал теорії зовнішньої залежності, знижуючи ступінь його прогностичної достовірності. Підтвердженням цього є численні невдачі, що їх зазнавали деякі розвинуті країни і міжнародні організації під час імплементації ключових положень теорії зовнішньої залежності у практику ринкових трансформацій національних економік країн, що розвиваються. Йдеться насамперед про розроблені західними радниками і консультантами механізми і стратегії економічного розвитку, зорієнтовані на контроль розвиненими державами над цільовим використанням відсталіми країнами-боржниками отриманих від міжнародних організацій кредитних ресурсів та діями національних урядів із недооцінкою ролі держави у трансформаційний період та інституційного реформування економічного і політичного середовища бізнес-діяльності [2, с. 31].

Красномовним свідченням цього є так званий «Вашингтонський консенсус», що пропагував ідеї розвинутих фінансових технологій, дерегулювання ринків, лібералізації торгівлі і руху капітальних ресурсів, розширення бази оподаткування й зниження податкових ставок, приватизації державного майна та запровадження режиму вільно плаваючих валютних курсів. Реалізація його ідей хоча й мала цілу низку позитивних екстерналій для економік країн Латинської Америки, Африки та Азії (нарощування експортних поставок на світові ринки, активізація притоку прямих іноземних інвестицій та включення національних компаній до фрагментованого виробництва західних транснаціональних корпорацій), однак не всі його інструменти і механізми виявилися прийнятними для даної групи держав [6, с. 87], а інколи мали навіть потужний дестабілізуючий вплив.

У загальному теоретичному дискурсі проблематики конкурентного лідерства країн важливу методологічну роль відіграла *теорія ендогенного розвитку*, генезис якої припадає на середину 1980-х років. Її найглибшу концептуалізацію знаходимо у працях М. Франкеля, П. Ромера, Р. Лукаса та інших науковців [7, с. 296; 8, с. 1002; 9, с. 57; 10, с. 3; 11, с. 71], які стояли на позиціях пріоритетності у національному економічному розвитку внутрішніх ресурсів і джерел економічного розвитку, здатних відтворюватися у відносно закритих національних економічних системах. Стоячи на методологічних позиціях пріоритетності наукового знання у макроекономічному зростанні країн, фундатори теорії ендогенного розвитку виокремлюють головний чинник їх конкурентного лідерства – здатність держав забезпечити масштабне нагромадження в економіці інноваційного науково-технічного й організаційного знання, втіленого в акумуляції капіталу вітчизняними компаніями та підприємницькими структурами.

Отже, економічний зміст конкурентного лідерства країн, за кваліфікаційним визначенням теорії ендогенного розвитку, полягає в їх здатності забезпечувати безперервні трансформаційні зміни національних економічних систем на основі всебічного впровадження у виробництво нових технічних засобів на передових виробничих навичок. Йдеться, насамперед, про тісний взаємозв'язок між динамічним поширенням нововведень у різних галузях народногосподарських комплексів країн і підвищенням рівня їх інноваційності, що має своїм закономірним наслідком нарощування конкурентного тиску країн на цілі сегменти глобального ринку і їх міжкраїновий перерозподіл.

Ще однією перевагою теорії ендогенного розвитку у поясненні природи конкурентного лідерства країн є, на нашу думку, суттєве вдосконалення його факторного аналізу на основі включення до системи його чинників інституційного компоненту. Так, представники даної теорії з-поміж причин нарощування конкурентного лідерства країн виокремлюють наявність ефективних ринкових інститутів, здатних забезпечувати системні трансформації їхніх національних економік. На їхнє переконання, чим впливовішими в економіках країн є «пережитки» традиційних інститутів, тим слабшим є їх конкурентний тиск на світовий ринок, і навпаки.

На нашу думку, найбільш удалим теоретичним узагальненням конкурентного лідерства країн в епоху глобалізації є *теорія світових систем*, яка не тільки піднесла цю проблематику на вищий щабель концептуального осмислення, а й перенесла її дослідження на глобальний рівень. Її фундатори (Ф. Бродель, І. Валлерстайн, Р. Арон, Д. Зінгер, Й. Хендерсон, Л. Склейєр, Г. Модельські, Т. Колафі, Дж. Ілліфе та ін.) трактують сутність конкурентного лідерства як здатність певної держави перетворити одну частину міжнародної системи на своїх союзників (у статусі клієнтальних країн), а іншу (своїх противників) – спонукати до переходу в оборонну позицію [12, с. 97]. Дана теорія спирається на ранні марксистські ідеї імперіалізму і пояснює при-

роду конкурентного лідерства виходячи з таких методологічних висновків:

– по-перше, матеріальною основою конкурентного лідерства тієї чи іншої держави є ефективність її національної економіки у сфері аграрного й індустріального виробництва, у торговельній і фінансовій діяльності, що забезпечують зміцнення її позицій на світовому ринку;

– по-друге, еволюційний характер нарощування конкурентного лідерства країни-гегемона відбиває поетапність зміцнення її позицій в аграрному секторі, торговельній і фінансовій діяльності з подальшим переходом до етапу політико-ідеологічного панування (на основі впровадження на глобальному рівні ідей вільної торгівлі і системної лібералізації всіх форм міжнародних відносин) та наступним здобуттям військово-морської переваги (способом розбудови сухопутних військ) [13, с. 73];

– по-третє, закономірним результатом утвердження світової гегемонії (на період від 25 до 50 років) тієї чи іншої держави є періоди миру, причому не як стану повної відсутності військових конфліктів, а встановлення миру між малочисельною привілейованою групою наддержав. Останні повинні не тільки мати велику територію, а й концентрувати особливу політико-економічну владу та володіти колосальними обсягами нагромадженого національного багатства як потужної фінансової бази для розвитку військово-промислового сектору і забезпечення усталеного конкурентного тиску й експансії на світові ринки;

– по-четверте, гегемонія, будучи закономірним результатом дії цілої системи природних, політичних й економічних механізмів, формується під впливом тих самих законів, що й руйнують її [12, с. 347]. Отже, гегемоністський статус будь-якої держави не може тривати вічно, як і закріплення її конкурентного лідерського положення;

– по-п'яте, найбільш оптимальною з погляду забезпечення світової рівноваги є однополярна модель гегемонії, в якій безумовне і беззаперечне домінування однієї держави нівелює будь-які прагнення інших країн добиватися перерозподілу сил на політичній карті світу на свою користь;

– по-шосте, світова легітимізація статусу держави-гегемона відбувається на інституційній платформі міжнародних регуляторних організацій, діяльність

яких забезпечує своєрідну «плюралістичну однополярність» – визнання гегемоністської конкурентної диспозиції країни всіма іншими агентами системи міжнародних політичних відносин [14, с. 205]. Саме завдяки легітимізації відносин лідера з іншими учасниками міжнародних відносин формується стійкий фундамент їх стабільності на основі утвердження політичних режимів та інститутів конвергенції національних інтересів країн.

Висновки. Найвідомішими теоріями, що досліджують конкурентне лідерство в історичному, політологічному й економічному аспектах, є: теорія перерозподілу сили (інституціоналізація міжнародних відносин на основі складної ієрархії держав та розроблення великими державами-бенефіціантами наднаціональних регуляторів міжнародної системи); теорія гегемоністської стабільності (системна стабілізація міжнародних економічних відносин однією країною-гегемоном, що формує структурні параметри міжнародної політичної й економічної системи відповідно до власних національних інтересів); теорія балансу сил (утримування країнами-лідерами своїх конкурентних позицій на основі встановлення стандартів поведінки для інших країн через масове продукування глобальних публічних благ); теорія полюсів зростання (основа конкурентного лідерства країн – прогресивні трансформаційні зміни у галузево-секторальній структурі їхніх національних економік); теорія зовнішньої залежності (головні причини конкурентного лідерства розвинутих країн – нарощування ними своєї політичної, економічної, фінансової і науково-технічної потужності як механізму домінування у міжнародних валютно-фінансових організаціях); теорія ендогенного зростання (пріоритетність у забезпеченні конкурентного лідерства країн внутрішніх ресурсів і джерел економічного розвитку, здатних відтворюватися у відносно закритих національних економічних системах); теорія світових систем (трактування конкурентного лідерства як здатності певної держави перетворити одну частину міжнародної системи на своїх союзників, а іншу – спонукати до переходу в оборонну позицію). Кожна з них має свої переваги і недоліки та виконала певну історичну функцію у формуванні наукових поглядів на проблему конкурентного лідерства країн у рамках всезагальної науки про міжнародні відносини.

Список літератури:

1. Emil E., Feser E. Understanding Local Economic Development. New Brunswick, NJ: Center for Urban Policy Research, 1999. P. 122.
2. Столярчук Я.М. Глобальні асиметрії економічного розвитку: монографія. К.: КНЕУ, 2009. 302 с.
3. Bornschier V., Chase-Dunn C., Rubinson R. Cross-National Evidence of the Effects of Foreign Investment and Aid on Economic Growth and Inequality: A Survey of Findings and a Reanalysis. American Journal of Sociology. 1978. Vol. 84. P. 651–683.
4. La crisis de la teoria del desarrollo y las relaciones de dependencia en America Latina. La dependencia politica-economica de America Latina / H. Jaguaribe, A. Ferrer, M.S. Wionczek, T. Dos Santos (eds.). Mexico City: Siglo XXI, 1969. P. 147–187.

5. Cardoso F.H. Dependency and Development in Latin America. *New Left Review*. 1972. Vol. 74. P. 83–95.
6. Франция в глобальном мире: поиск конкурентной стратегии: монография / Я.М. Столярчук, Н.А. Татаренко, А.М. Поручник, К.И. Звиргзде. К.: ДАУ, 2017. 299 с.
7. Frankel M. Obsolescence and Technological Change in a Mature Economy. *American Economic Review*. 1955. № 55(3). P. 296–319.
8. Romer P.M. Increasing returns and Long Run Growth. *Journal of Political Economy*. 1986. № 5. P. 1002–1037.
9. Lucas R.E. Understanding Business Cycles in *Carnegie-Rochester Series on Public Policy*, ed. by Brunner and Meltzer. Amsterdam: North Holland, 1977. 57 p.
10. Lucas R.E. On the Mechanics of Economic Development. *Journal of Monetary Economics*. 1988. № 22(1). P. 3–42.
11. Romer P.M. Endogenous technological change. *Journal of Political Economy*. № 98(5). Part 2. P. 71–102.
12. Валлерстайн И. Анализ мировых систем и ситуации в современном мире. СПб., 2001. 416 с.
13. Шепелев М.А. Концепції гегемонії у сучасній геополітичній науці. *Грані*. 2013. № 8(100). С. 71–77.
14. Мельничук Н. Лідерство США в умовах глобальних трансформацій. *Політичний менеджмент*. 2013. № 1–2. С. 202–212.

КОНКУРЕНТНОЕ ЛИДЕРСТВО СТРАН В ЭПОХУ ГЛОБАЛИЗАЦИИ: ОБОБЩЕНИЕ ТЕОРИЙ И ИДЕОЛОГИЙ

В начале третьего тысячелетия система международных отношений претерпевает коренные трансформации, связанные с кардинальным изменением факторов конкурентоспособности экономических субъектов, децентрализацией процесса принятия глобальных управленческих решений и «размыванием» устоявшихся контуров страновой иерархии в мирохозяйственной структуре. В статье охарактеризован вклад теории и идеологии конкурентного лидерства, а именно теории полюсов роста, в разработку методологии конкурентного лидерства стран. В общем теоретическом дискурсе проблематики конкурентного лидерства стран важную методологическую роль сыграла теория эндогенного развития. На новый теоретический уровень концептуальная проблема конкурентного лидерства стран была поднята в теории внешней зависимости, и наиболее удачным теоретическим обобщением конкурентного лидерства стран в эпоху глобализации является теория мировых систем, которая перенесла исследования на глобальный уровень.

Ключевые слова: глобализация, конкурентоспособность, конкурентное лидерство, теории конкурентного лидерства.

COMPETITIVE LEADERSHIP OF COUNTRIES IN THE EPOCH OF GLOBALIZATION: GENERALIZATION OF THEORIES AND IDEOLOGIES

At the beginning of the third millennium, the system of international relations undergoes radical transformations associated with a radical change in the factors of the competitiveness of economic actors, the decentralization of the process of adopting global management decisions and the "blurring" of the established contours of the country's hierarchy in the global economic structure. The article describes the contribution of the theory and ideology of competitive leadership. Namely the theory of growth poles in the development of the methodology of competitive leadership of countries. In the general theoretical discourse the problems of competitive leadership in countries played an important methodological role in the theory of endogenous development. The new theoretical level of the conceptual problem of competitive leadership of the countries was raised in the theory of external dependence, and the most successful theoretical generalization of competitive leadership of countries in the era of globalization is the theory of world systems, which has moved the research to a global level.

Key words: globalization, competitiveness, competitive leadership, theory of competitive leadership.